

Marcin Medyński

Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Skarżysku-Kamiennej
medyn9@wp.pl

**„Przybyli i zbudowali nam przemysł...”
Inwestorzy i fachowcy – przypadek Skarżyska-Kamiennej
do 1939 roku**

**„They came and built our industry...”
Investors and experts – case of Skarżysko-Kamienna till 1939**

W artykule omówiono – na wybranych przykładach – napływ inwestorów i kadry technicznej do Kamienna (Skarżyska-Kamiennej) w latach 1885–1939. Wieś, a od 1923 r. miasto, przeżywała wówczas boom inwestycyjny w związku z przeprowadzeniem przez te tereny Drogi Żelaznej Iwangrodzko-Dąbrowskiej i usytuowaniem tu stacji węzłowej. Przed I wojną światową powstało wiele dużych i mniejszych zakładów prywatnych, przede wszystkim z branży metalurgicznej, które z kolei przyciągały dobrze wykształconych fachowców. Natomiast pierwsze lata II Rzeczypospolitej to rozkwit prywatnej spółki „Ekonomja”, ale przede wszystkim okres budowy i pozyskiwania kadr dla największej na tym terenie inwestycji państwowej, czyli zakładów zbrojeniowych: Fabryki Amunicji oraz Wojskowej Wytwórni Rakiet (później pod nazwami: Państwowa Fabryka Amunicji i Wytwórnia Węgla Aktywnego). Inwestorzy i fachowcy pracujący w tych zakładach zdobywali wiedzę, doświadczenie i kapitały w całej Europie, ale także w Azji i Ameryce Północnej.

Skarżysko-Kamienna, przemysł, inwestycje, kadra techniczna

In the paper an influx of investors and technical resources to Kamienna (Skarżysko-Kamienna) in the years 1885–1939 is under discussion. Thanks to the construction of Iwangród-Dąbrowarailway, a village, and then (from 1923) town was booming at that time. Skarżysko became an important railway junction. Before WWI many big or small businesses in metal industry were operating, attracting well educated specialists. First years of the II Republic of Poland brought success of „Ekonomja” company, but more important was establishing of Ammunition Factory and Military Missile Factory (later National Ammunition Factory and Activated Carbon Manufactory), and subsequently recruiting to them. Investors and specialists working in those factories wereraising money, acquiring their knowledge and experience in the whole Europe, but also in Asia and North America.

Skarżysko-Kamienna, industry, investments, technical resources

Fachowa kadra techniczna od wieków była niezwykle mobilna, i to w skali międzynarodowej¹. Technicy przenosili ze sobą wiedzę fachową – teoretyczną i praktyczną – dzięki studiom i pracy za granicą. Na ziemiach polskich znajdowali korzystne warunki zarobkowe i możliwości rozwoju zawodowego. Dla niektórych „ziemią obiecaną” stała się Kamienna (później Skarżysko-Kamienna).

Kamienna miała długie tradycje przemysłowe (fryszarki, kuźnice itp.), podobnie jak jej okolice (Bzin, Rejów). Jednakże już w połowie XIX w. zakłady tutejsze przeżywały stagnację, a niektóre z nich były nieczynne. Dopiero połowa lat 80. XIX w. przyniosła przełom. Impulsem stało się wybudowanie Drogi Żelaznej Iwangrodzko-Dąbrowskiej, łączącej Iwangród (dzisiejszy Dęblin) z Dąbrową (dzisiejszą Dąbrową Górniczą), oraz Kuluszki z Ostrowcem (Bodzechowem). Regularny ruch towarowy i pasażerski uruchomiono 25 stycznia 1885 r., co spowodowało nienotowany tu wcześniej napływ inwestorów i ludności – liczba mieszkańców Kamiennej wzrosła w latach 1880–1907 z niespełna 500 do ponad 5000 osób².

Pierwszym ówczesnym inwestorem był Jan Witwicki, który 1 sierpnia 1886 r. kupił nieczynną odlewnię w Kamiennej, należąca do Łukaszewicza, Palissy i spółki. Witwicki urodził się w 1844 r. w Krzczonowie (parafia Drzewica). Po klęsce powstania styczniowego uciekł w 1864 r. do Jarosławia w Galicji, skąd wyjechał do Paryża, gdzie uczył się w Wyższej Szkole Technicznej (prawdopodobnie École national supérieure d'arts et métiers). Następnie studiował na Uniwersytecie w Liège, który ukończył w 1869 r. Praktykę zawodową odbywał w Fabryce Machin i Lejarni Żelaza „H. Cegielski” w Poznaniu. W latach 1869–878 pracował w Petersburgu. Od 1878 r. był dyrektorem oddziału technicznego i naczelnikiem warsztatów Transyberyjskiej Drogi Żelaznej w Permie na Uralu, a od 1882 r. pomocnikiem zarządzającego i naczelnikiem w zakładzie hutniczym Towarzystwa Sergińsko-Ufalejskich Zakładów Górniczych. Dzięki oszczędnościom i nagrodzie otrzymanej ponoć od cara powrócił do Królestwa Polskiego i zaczął pracować na własny rachunek. W 1885 r. dzierżawił zakłady w Bliżynie, szybko jednak zainwestował w Kamiennej. Już w dwa miesiące po zakupie, w październiku 1886 r., uruchomił odlewnię, w 1887 r. emaliernię, a w 1889 r. rozbudował i zmodernizował zakład. Odlewnia i emaliernia

¹ Zob. np. P. Wąglowski, *Starania genealogów jako praktyczny przykład ponownego wykorzystania informacji z sektora publicznego, w tym zasobów BAM*, prawo.vagla.pl/node/10127 [dostęp 13 I 2023 r.]; J. Szczepański, *Modernizacja górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim w I połowie XIX w. Rola specjalistów niemieckich i brytyjskich*, Kielce 1997.

² *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich*, red. K. Zemęła, P. Kardyś, Skarżysko-Kamienna 2013, s. 144, 169–178.

produkowały naczynia, elementy centralnego ogrzewania, wodno-kanalizacyjne i sanitarne³.

Kadra techniczna tych zakładów to także przybysze, jak chociażby dyrektor sprzed 1914 r. Gustaw Śniechowski. Urodził się w 1876 r. w Śniechach (pow. sierpecki). Ukończył Królewską Wyższą Szkołę Techniczną w Charlottenburgu (Berlin). W Kamiennej nie tylko pracował zawodowo, ale również włączał się w działalność na rzecz lokalnej społeczności – dowodem jego roli i kredytu zaufania na lokalnym forum było powierzenie mu funkcji przewodniczącego tutejszego Komitetu Obywatelskiego w początkowym okresie I wojny światowej. Wkrótce wprawdzie opuścił Kamienną i podjął pracę w Warszawie, jednakże w 1929 r. powrócił w te okolice i objął stanowisko dyrektora zarządzającego Suchedniowskiej Fabryki Odlewów i Huty „Ludwików”⁴.

Pod kierunkiem właściciela (Witwickiego⁵) i dyirekcji (m.in. Śniechowskiego) zakład rozwijał się znakomicie, sprzedawał swe wyroby na terenie całego Imperium Rosyjskiego, zdobywając za nie liczne nagrody i medale. Miał przedstawicielstwa w Warszawie, Łodzi, Petersburgu, Moskwie, Kijowie, Charkowie, Jekaterynosławiu, Rostowie nad Donem, Odessie, Wilnie, Homlu i Tyfilisie. W 1914 r. „Kamienna” zatrudniała już 800 robotników.

Z inicjatywy Jana Witwickiego powstał w Kamiennej w 1897 r. kolejny duży zakład metalurgiczny – Stalownia „Skarżysko”, będąca własnością Towarzystwa Akcyjnego Zakładów Żelaznych i Stalowych „Skarżysko”⁶. Kapitał zakładowy przedsiębiorstwa wynosił 400 tys. rubli, a planowane zatrudnienie – 3000 robotników. W gronie głównych akcjonariuszy, poza

³ M. Medyński, *Witwicki Jan*, [w:] *Skarżyski słownik biograficzny*, red. K. Zemęła, Skarżysko-Kamienna 2008 [dalej: SSB], s. 261–264; *Dzieje zakładu Odlewni Żeliwa i Emalierni „Kamienna” w Skarżysku-Kamiennej. 150 lat tradycji*, Skarżysko-Kamienna 1982, *passim*; M. Zielonka, *Dzieje zakładu Odlewni i Emalierni „Kamienna – Jan Witwicki” w latach 1886–1939*, Kielce 1982 (mps); Sprawozdanie złożone do Sądu Okręgowego w Radomiu, cytowane przez Marię, Krystynę i Bożennę Witwickie w rodzinnej kronice Witwickich (informacja od Olgi Stępień ze Skarżyska-Kamiennej), [facebook.com/photo/?fbid=6308907199148463&set=gm.157555209632843&id=429252247596484](https://www.facebook.com/photo/?fbid=6308907199148463&set=gm.157555209632843&id=429252247596484) [dostęp 6 IV 2023 r.].

⁴ M. Medyński, *Śniechowski Gustaw Julian*, [w:] *Skarżyski słownik biograficzny*, t. 2, *Miasto i powiat*, Skarżysko-Kamienna 2021 [dalej: SSB2], s. 162–164; K. Zemęła, *Komisja Szkolna Komitetu Obywatelskiego w Kamiennej 1917–1924*, „Znad Kamiennej. Skarżysko-Kamienna. Materiały i Studia” t. 1, 2007, s. 49.

⁵ Po śmierci Jana Witwickiego w 1908 r. właścicielem 2/3 udziałów w zakładzie był jego syn Kazimierz Jan Witwicki, który zdobywał doświadczenie pracując od 1904 r. w Zakładach Witkowickich w Ostrawie Morawskiej, a później studiował w Akademii Górniczej we Freibergu. M. Medyński, *Witwicki Kazimierz Jan*, [w:] SSB, s. 264–266.

⁶ M. Medyński, *Opis Stalowni „Skarżysko” z 1918 roku*, „Z dziejów regionu i miasta. Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej”, t. 3, 2012, s. 163–165.

inicjatorem przedsięwzięcia, znaleźli się m.in. Bogdan hr. Krasiński, Antoni Sobieszczański, Władysław Palisa, Konstanty ks. Lubomirski, Stanisław hr. Krasicki i Witold hr. Skórzewski, a zatem inwestorzy i fachowcy ze wszystkich zakątków ziem polskich. Kapitał zaangażowany w przedsięwzięcie przekroczył 750 tys. rubli. Zakład składał się z wielkiego pieca, odlewni surówki i odlewni stali, a kierowali nim doskonali specjaliści. Dyrektorem zarządzającym stalowni (i jednocześnie członkiem zarządu towarzystwa akcyjnego) był w latach 1898–1901 Zygmunt Trzciniński, urodzony w 1853 r. absolwent politechniki w Stuttgarcie z 1874 r., dyrektorem odlewni stali – Władysław Dembowski, ur. w 1865 r. inżynier metalurg, absolwent Szkoły Centralnej w Paryżu (1889). Ciekawy życiorys miał dyrektor wielkiego pieca Wilhelm Palisa. Urodził się w 1834 r. w Babicy koło Wadowic. Jako student politechniki w Wiedniu przystąpił do powstania styczniowego; najpierw w Galicji zajmował się dostawami dla powstańców, później przekroczył granicę Królestwa Polskiego i walczył w powstańczym oddziale. Po upadku powstania został skazany na zesłanie do guberni jeniisejskiej, z której w 1865 r. odesłano go do Galicji jako poddanego austriackiego. Wrócił na studia na Politechnice Wiedeńskiej i ukończył je, uzyskując specjalność w zakresie budowy i prowadzenia wielkich pieców⁷.

Zatrudnienie tak pierwszorzędnej kadry technicznej pozwoliło na szybki rozruch zakładu i rozpoczęcie produkcji. Jakość produktów była bardzo wysoka, o czym świadczy m.in. uzyskany na Wystawie Przemysłowo-Rolniczej w Radomiu we wrześniu 1899 r. list pochwalny⁸. Niestety, spółka nie przetrwała wielkiego kryzysu w branży metalowej początku XX w. – w 1904 r. miała już poważne kłopoty finansowe, a pięć lat później zakład dzierżawił Mendel Feldman⁹.

W łączności ze Stalownią „Skarżysko” pozostawał kolejny duży skarżyski zakład – utworzona w 1899 r. Fabryka Cementu Szlakowego Towarzystwa „Neptun”, produkująca wysokogatunkowy cement i cegłę z wykorzystaniem stanowiącej odpad produkcyjny szlaku wielkopiecowej¹⁰. Dla tej fabryki także pozyskiwano wysoko wykwalifikowaną kadrę techniczną z odległych stron. Przykładem jest Józef Pyrowicz, ur. w 1862 r. w Płocku. W 1887 r. ukończył on Instytut Technologiczny w Petersburgu (gdzie otrzymywał stypendium dla wybitnie zdolnych), zdobywając tytuł

⁷ *Idem, Trzciniński Zygmunt*, [w:] SSB, s. 247; *idem, Dembowski Władysław*, [w:] *ibidem*, s. 58; *idem, Palisa Wilhelm*, [w:] *ibidem*, s. 163.

⁸ M. Medyński, *Skarżysko w okresie niewoli narodowej i I wojny światowej*, [w:] *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia*, s. 176.

⁹ Mendel Feldman był jedynym „lokalnym akcentem” w dziejach skarżyskiego przemysłu – urodził się w 1867 r. w Kamiennej. M. Medyński, *Feldman Mendel Szmul*, [w:] SSB, s. 76–77.

¹⁰ M. Medyński, *Skarżysko w okresie niewoli narodowej, op. cit.*, s. 177.

inżyniera mechanika. Po studiach pracował kolejno w fabryce Lilpopa, na Drodze Żelaznej Nadwiślańskiej (stacje Warszawa Praga oraz Lublin) oraz przy budowie fabryki cementu Firlej. Odbił studia nad cementem w Berlinie oraz praktyki w fabrykach cementu Diesdorf i Malstatt. Z takim doświadczeniem przybył do Kamiennej, gdzie kierował budową cementowni „Neptun” i w 1901 r. został jej dyrektorem. Zarządzana przez niego fabryka funkcjonowała znakomicie, produkowała wysokogatunkowy cement „specjalnie hydrauliczny”, wykorzystując szlakę z wielkiego pieca stalowni „Skarżysko” oraz wapno wypalane w piecu gazowym z wapienia młodzawskiego. Cement przewyższał przeszło dwukrotnie rządowe normy dla cementu portlandzkiego, a jednocześnie był od niego tańszy; wapno również było wysmienitej jakości. Zarówno rozwój jak i upadek tego zakładu były jednak związane z losami stalowni. Po 1904 r. Pyrowicz opuścił Kamienną i pracował jako dyrektor fabryk na Uralu oraz na kolei w Ostrowiu (obw. pskowski) i Siedlcach¹¹.

Właścicielem kolejnego skarżyskiego zakładu był Stanisław Zaleski. Urodził się w 1867 r. w Kurczowej Wsi w pow. grójeckim. Studiował na Uniwersytecie Warszawskim oraz na uniwersytecie w Dorpacie, gdzie w 1893 r. ukończył studia chemiczne. Potem podróżował po świecie, pogłębiając wiedzę chemiczną, a także wzbogacając swoją kolekcję mineralogiczną. Następnie osiadł w Kamiennej, gdzie nabył wraz z udziałowcami fabrykę farb mineralnych niejakiego Kozła (Kozieźła), której później został dyrektorem. Fabryka pod jego kierunkiem (jako Fabryka Farb Bzin) dobrze prosperowała, zatrudniała 21 robotników, a na wystawie przemysłowej w Radomiu w 1899 r. została nagrodzona brązowym medalem. Zaleski był ponadto sędzią gminnym (później grodzkim), członkiem Komitetu Obywatelskiego w Kamiennej w czasie I wojny światowej, organizował tu także polską oświatę, a w miejscowym gimnazjum wykładał chemię i geografie¹².

Wśród zakładów powstałych przed I wojną wspomnieć jeszcze można o fabryce pilników i Józefie Sosnowskim. Fabrykę tę około 1898 r. założyli w Kamiennej pochodzący z Białegostoku Michał i Wincenty Zalewscy. Po śmierci Michała w 1900 r. wiekowy już Wincenty powierzał coraz więcej spraw współnikowi Józefowi Sosnowskiemu, urodzonemu w 1879 r. w Pieczurkach k. Białegostoku. Ten ukończył szkołę techniczną, a potem odbył praktykę i pracował jako pilnikarz karbownik w Ryskich Zakładach Narzędzi Otto Erbe S.A. w Rydze. W 1904 r. całkowicie przejął zarządzanie firmą. Prowadził ją bardzo fachowo, m.in. stosował wyjątkowo skuteczny sposób hartowania pilników. Za produkty zakładu otrzymał wiele od-

¹¹ *Idem, Pyrowicz Józef*, [w:] SSB, s. 181–182.

¹² M. Stefański, K. Zemela, *Zaleski Stanisław*, [w:] SSB, s. 272–274.

znaczeń i dyplomów, w tym brązowy medal na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 r. i srebrny medal od Ministra Przemysłu i Handlu na Wystawie Przemysłu Metalowego i Elektrotechnicznego w Warszawie w 1936 r. Od 1936 r. całość produkcji kupowało Wojsko Polskie. Sosnowski działał też na rzecz społeczności Kamiennej, m.in. jako członek Komitetu Obywatelskiego, członek rady nadzorczej Towarzystwa Banku Spółdzielczego, w radach gminnej i miejskiej, kierował ponadto miejscowym gniazdem „Sokoła”¹³.

Odzyskanie niepodległości sprawiło, że wielu emigrantów wiążących nadzieje z potencjałem odradzającego się państwa postanowiło zainwestować tu zdobyte za granicą kapitały. Takie właśnie grono utworzyło już w 1918 r. Akcyjne Towarzystwo Gospodarstwa Krajowego „Ekonomja”. Na początku lat 20. spółka ta zainwestowała w Kamienną – tutaj przeniosła swoją siedzibę i zbudowała wielki tartak z towarzyszącymi obiektami. Wykonywano tu stolarkę budowlaną, przede wszystkim gotowe elementy do budowy (czy wprost składania) domów mieszkalnych. Już na początku działalności zakład zatrudniał 275 pracowników¹⁴. Organizatorem przedsięwzięcia był Stanisław Jakiel. Urodził się w 1879 r. w Haczowie, w Galicji zdobył też gruntowne wykształcenie. Jako młody człowiek wyjechał do USA (m.in. Chicago i Baltimore), gdzie dorobił się znacznego majątku. W 1917 r. w Chicago zorganizował towarzystwo ekonomiczne (Economy Rebuilding Corporation) i rozpoczął wydawanie pisma przemysłowo-handlowego „Ekonomia”, mając na celu zgromadzenie w USA polskiego kapitału i zainwestowanie go w ojczyźnie. Zamieszkał w Kamienną (Skarżysku-Kamienną) i pozostawał tu z rodziną do końca życia, do roku 1945¹⁵. Udziałowcem w spółce i jej sekretarzem był pochodzący z Korczyny w pow. krośnieńskim Jan Bargiel. Po zdaniu w 1908 r. matury w Przemysłu wyemigrował do USA, skąd wrócił do kraju po I wojnie światowej¹⁶.

Spółka „Ekonomja” mimo początkowych nieprzychylnych zdarzeń losowych (5 czerwca 1921 r. pożar strawił wybudowany tartak, stolarnię, ślusarnię i magazyny) działała i rozwijała się znakomicie. Wybudowano murowaną kotłownię, maszynownię, ślusarnię, magazyn i tartak. Kupiono majątek górniczy Bzin o powierzchni około 60 hektarów; zamierzano również kupić majątek górniczy Rejów, aby utworzyć tam lotnisko w stylu

¹³ M. Medyński, *Sosnowski Józef*, [w:] SSB, s. 212–213.

¹⁴ Zob. artykuły zawarte w: „Ekonomia”, numer specjalny z okazji poświęcenia i otwarcia fabryki „Ekonomji” w Skarżysku, listopad 1922.

¹⁵ J. Ostaszewski, *Dziadek Stanisław zarobił w Ameryce 200 tysięcy dolarów i wrócił do Skarżyska-Kamiennej. Miał plan*, wyborcza.pl/AkcjeSpecjalne/7,155762,23411694,dzia dek-stanislaw-zarobil-w-ameryce-200-tysiecy-dolarow-i.html [dostęp 27 II 2023 r.]; K. Zemęła, *Jakiel Stanisław*, [w:] SSB, s. 93–94.

¹⁶ *Idem*, *Bargiel Jan*, [w:] SSB, s. 22–23.

amerykańskim i papiernię. Spółka i jej właściciele mieli też „pozaprzemysłowe” zasługi dla miasta: w 1928 r. „Ekonomja” ofiarowała plac pod budowę boiska Klubu Sportowego „Granat” (przy obecnej ul. Legionów), a S. Jakiel pomógł sprowadzić z USA do budowanej fabryki amunicji bardzo na owe czasy nowoczesny system oczyszczania ścieków. Z kolei Janowi Bargielowi Kamienna zawdzięcza pierwszą własną gazetę. W 1924 r. zaczął on redagować miejscową mutację „Gazety Niedzielnej” (ukazało się 25 numerów w 1924 r. i 18 numerów w 1925 r.), w której jednak tylko ostatnia strona zawierała teksty lokalne, reszta zaś była identyczna dla wszystkich wersji w całej Polsce, przez co gazeta nie przyjęła się na tutejszym gruncie. Bargiel postanowił zatem od lipca 1925 r. wydawać „Głos Kamiennej”. Do grudnia 1925 r., kiedy zaprzestano jej wydawania (gazeta zbankrutowała, a Bargiel prawdopodobnie opuścił miasto), ukazały się 22 numery¹⁷.

„Ekonomja” była ostatnią tak dużą inwestycją prywatnego kapitału w Skarżysku-Kamiennej. W 1923 r. rozpoczęła się natomiast budowa największej na tym terenie państwowej inwestycji, czyli zakładów zbrojeniowych: Fabryki Amunicji i Wojskowej Wytwórni Rakiet (później zmieniła nazwę na Wytwórnę Węgla Aktywnego). Fabryka Amunicji rozpoczęła produkcję w 1925 r., a w 1930 r. zasadniczy etap budowy obu wytwórni dobiegł końca. Zakłady te zatrudniały kilka tysięcy osób¹⁸.

Uruchamianie tak dużych zakładów przemysłowych wymagało między innymi pozyskania znacznej grupy fachowców najwyższej klasy. Odpowiednich kadr fachowych na miejscu praktycznie nie było, a namówienie doświadczonych specjalistów, aby porzucili swe dotychczasowe miejsca pracy i życia i przenieśli się do niewielkiej osady, która kilkanaście lat wcześniej nie była nawet siedzibą gminy, nie było łatwe. Wybudowano zatem nowoczesne osiedla dla urzędników, kadry technicznej i wykwalifikowanych robotników, ze wszystkimi niezbędnymi udogodnieniami (szkoła, przedszkole, ambulatorium, zaplecze kulturalno-sportowe, zarybiony staw itp.), kuszono zdrowym powietrzem i niższymi kosztami utrzymania. Skutecznie. Do pracy w nowym zakładzie przybyli chętni

¹⁷ J. Ostaszewski, *Dziadek Stanisław...*, op. cit.; M. Medyński, *Wydawnictwa ciągłe (periodyczne) Skarżyska-Kamiennej do 1939 r.*, „Z dziejów regionu i miasta. Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej” t. 1, 2010, s. 126–131.

¹⁸ Skarżyskie zakłady zbrojeniowe posiadają dosyć bogatą literaturę – z większych prac trzeba wspomnieć: B. Juchniewicz, *Kronika. Państwowa Fabryka Amunicji w Skarżysku-Kamiennej. Tom I i II*, Skarżysko-Kamienna 2014; Z. P. Kotarba, 1924–2004. *Monografia Zakładów Metalowych MESKO S.A.*, Skarżysko-Kamienna 2004; J. Krauze, *Znań Kamiennej. Zakłady zbrojeniowe w Skarżysku-Kamiennej w latach 1923–1939*, Skarżysko-Kamienna 2012; B. Kasprzyk-Dulewicz, *Fabryka tworzy miasto. Wspólna historia Zakładów Zbrojeniowych i Skarżyska-Kamiennej*, Skarżysko-Kamienna 2019.

z wielu ośrodków w całej Polsce¹⁹. Poniżej przedstawię „pochodzenie” (czyli miejsca urodzenia, kształcenia i zdobywania doświadczeń) kadry fachowej na wybranych przykładach.

Pierwszym dyrektorem budującej się Fabryki Amunicji mianowano inż. Leonarda Łabucia. Urodzony w 1866 r. w Pomiedzinie w pow. święciańskim, studia ukończył na ziemiach rosyjskich. O poziomie jego wiedzy fachowej świadczy fakt, że powierzono mu m.in. funkcję naczelnego dyrektora stoczni okrętowej w Petersburgu. W Skarżysku-Kamiennej spełnił pokładane w nim nadzieje – prace budowlane i organizacja produkcji szły bardzo sprawnie, budząc podziw i zaskakując kolejne komisje odbiorcze, przybywających pracowników oraz oficjalnych gości. Poza intensywną pracą przy budowie i rozruchu fabryki Łabuć zrobił bardzo wiele na rzecz ogółu pracowników: pomagał w utworzeniu szkoły powszechnej, był założycielem i dyrektorem spółdzielni spożywczej, zainicjował i pomagał w tworzeniu stowarzyszeń kulturalno-oświatowych „Ognisko” (dla urzędników) i „Promień” (dla robotników) oraz kasyna urzędniczego, miał też wielkie zasługi przy budowie kościoła dla parafii Bzin, obejmującej teren fabryki i osiedli fabrycznych. Nie dane mu było jednak długo kierować produkcją zakładu, który współtworzył – zmarł przedwcześnie w roku 1926²⁰.

Następcą dyrektora Łabucia został inż. Tadeusz Kolasiński. Urodził się w 1888 r. w Strzemieszycach, po studiach technicznych pracował w Zagłębiu Donieckim, w zakładach metalurgicznych w Kamienskoje. Po 1918 r. był szefem jednego z wydziałów w Fabryce Amunicji „Pocisk” w Warszawie, następnie dyrektorem technicznym w Skarżysku-Kamiennej. Przy okazji wyjazdów służbowych zapoznawał się też z pracą odwiedzanych zakładów zbrojeniowych we Francji, Niemczech, Szwecji i Anglii. Jego doświadczenie techniczne z dotychczasowej pracy i wyjazdów zagranicznych było niezwykle cenne i pomocne przy rozruchu poszczególnych działów fabryki, dlatego w 1926 r. został dyrektorem naczelnym skarżyskiej fabryki; stanowisko to zajmował do roku 1932²¹.

Nie gorsze wykształcenie i doświadczenie mieli też inni członkowie kierownictwa Fabryki Amunicji. Bodaj najdłuższy staż na kierowniczym stanowisku w Skarżysku-Kamiennej miał Franciszek Jan Pogonowski. Urodził się w 1891 r. w Łowiczu. Studia rozpoczął przed I wojną światową

¹⁹ B. Juchniewicz, *Kronika*, s. 24, 34.

²⁰ K. Zemeła, *Łabuć Leonard*, [w:] SSB, s. 137–138; B. Juchniewicz, *Kronika*, s. 20–26.

²¹ *Idem*, *Kolasiński Tadeusz*, [w:] SSB, s. 108–109; Centralne Archiwum Wojskowe, Kolekcja Akt Personalnych, Kolasiński Tadeusz (nr290); *Tadeusz Władysław Kolasiński*, geni.com/people/TadeuszKolasi%C5%84ski/6000000010300637976?through=6000000010300917570#/tab/revision [dostęp 18 III 2023 r.].

w Warszawskim Instytucie Politechnicznym Cesarza Mikołaja II, lecz po wkroczeniu w 1915 r. Niemców kontynuował je i ukończył na politechnice w Kijowie, pracując jednocześnie w tamtejszej fabryce amunicji. Od 1920 r. pracował dla Ministerstwa Spraw Wojskowych, najpierw jako referent techniczny w Sekcji Amunicyjnej Departamentu Artylerii, a wkrótce jako organizator i dyrektor Wojskowej Wytwórni Zapalników Artyleryjskich w Warszawie. W 1925 r. kierował przeniesieniem tej wytwórni z Warszawy do Skarżyska, gdzie mianowano go szefem Wydziału Zapalników; funkcję tę sprawował do 1939 r. Był tu m.in. współorganizatorem Biura Studiów²², gdzie opracowywano konstrukcję amunicji, bomb lotniczych i granatów oraz szkolono specjalistów do fabryk Centralnego Okręgu Przemysłowego. Sam Pogonowski był również wynalazcą nowych typów zapalników, a opatentowane przez niego rozwiązania wykorzystywano także w fabrykach zagranicznych²³.

Kierownikiem Wydziału Elaboracji (a od 1937 r. Amunicji Specjalnej) był od 1927 r. Piotr Mazurek, urodzony w 1900 r., pochodzący z Tyczyna koło Rzeszowa. Kształcił się w Czechach; maturę zdał w 1917 r. w Pilźnie, a w 1921 r. ukończył Szkołę Inżynierską w Pradze. Po studiach podjął pracę w Wojskowych Zakładach Mechaniczno-Remontowych w Rzeszowie, gdzie dał się poznać jako doskonały fachowiec, co zaowocowało w 1927 r. awansem do skarżyskiej Fabryki Amunicji. Rozwijał zwłaszcza stronę techniczną produkcji amunicji, wprowadzał wiele innowacji, był m.in. współkonstruktorem rewelacyjnej jak na swe czasy i niezwykle skutecznej amunicji karabinowej przeciwpancernej typu „DS”, zaprojektowanej dla legendarnych karabinów „Ur-35”. W pamięci lokalnej zapisał się także jako niezwykle ofiarny i energiczny prezes związanego z fabryką Klubu Wioślarskiego „Rejów” – za jego prezesury klub rozbudował swą bazę lokalową i sprzętową i odnosił największe sukcesy²⁴.

Antoni Kunicki urodził się w 1892 r. w Niżnym Nowogrodzie, a studia odbył na Politechnice Kijowskiej. Od 1928 r. był kierownikiem Centralnej Narzędziowni FA, jednakże uznano, że jego wiedza fachowa będzie bardziej przydatna we wspomnianym Biurze Studiów tej fabryki. Czas pokazał, że była to decyzja słuszna, gdyż Kunicki wniósł znaczny wkład w tworzenie i działalność innowacyjną tego biura²⁵.

²² J. Krauze, *Znad Kamiennej*, s. 59–65.

²³ *Idem*, *Franciszek Jan Pogonowski. Życie i działalność Fr. J. Pogonowskiego. Początek i rozwój Fabryki Amunicji w Skarżysku-Kamiennej*, Warszawa 2008, *passim*; *idem*, *Znad Kamiennej*, s. 82–84.

²⁴ *Idem*, *Mazurek Piotr*, [w:] SSB, s. 147–148; *idem*, *Znad Kamiennej*, s. 132–137.

²⁵ T. Wojewoda, *Kunicki Antoni*, [w:] SSB2, s. 78–79.

Kierownikiem Wydziału Zapalnikowni Fabryki Amunicji w 1929 r. został Witold Gokieli. Był synem Ormianina i Polki, urodził się w 1904 r. w Częstochowie. Wybitnie zdolny, w wieku 15 lat rozpoczął studia na Politechnice Warszawskiej. W 1926 r. uzyskał dyplom inżyniera mechanika, po czym wyjechał do Francji, gdzie odbył praktyki w fabrykach lotniczych, a także studiował teorię lotnictwa na Sorbonie. W latach 1927–1929 pracował w Podlaskiej Wytwórni Samolotów. Konieczność rozwijania konstrukcji zapalników, wynikająca m.in. z rozwoju lotnictwa wojskowego (bomby lotnicze i amunicja przeciwlotnicza) czy artylerii dalekiego zasięgu, sprawiły, że jego wiedza i doświadczenia okazały się istotne dla zapalnikowni skarżyskiej fabryki. W Skarżysku-Kamiennej pracował do 1938 r., kiedy otrzymał nominację na dyrektora technicznego Fabryki Amunicji w Kraśniku²⁶.

Niezwykle znajomości miał zastępcą kierownika Wydziału Elaboracji, Władysław Stefanowski. Urodził się w Niesinie na obecnej Białorusi w 1887 r., zaś maturę zdał w Krakowie. Studiował na Wydziale Chemii politechniki w Zurychu. Poznał tam Gabriela Narutowicza, Ignacego Mościckiego i Włodzimierza Lenina. Po studiach wrócił do Krakowa, gdzie podjął pracę w Zakładach Sodowych „Solvey”, później przeniósł się do Zgierza i pracował w tamtejszych zakładach chemicznych. Po wybuchu I wojny światowej został ewakuowany do Moskwy, gdzie z kolei zastała go rewolucja bolszewicka w 1917 r. Rosję opuścił dzięki znajomości z Leninem i jego osobistej pomocy – kupionym od żołnierzy niemieckich pociągiem (parowóz i kilka wagonów) wyjechał z grupą Polaków przez Wilno do Lublina. Podjął pracę w Ministerstwie Spraw Wojskowych w Warszawie, później został oddelegowany do Francji. Przez jakiś czas pracował w Zgierzu, Szkocji oraz Mediolanie (kierował tam nowoczesną fabryką jedwabiu firmy „Bonelli”). Po powrocie do Polski w 1927 r. został zatrudniony jako zastępca kierownika Wydziału Elaboracji skarżyskiej Fabryki Amunicji, gdzie jego gruntowna wiedza chemiczna w istotny sposób przyczyniła się do unowocześnienia procedur napełniania naboju materiałami wybuchowymi. Pracował tu do roku 1939²⁷.

Z kadry kierowniczej skarżyskiej Fabryki Amunicji można też wspomnieć Jana Szypowskiego. Urodził się w 1889 r. w Słupcy (woj. łódzkie). Szkołę średnią ukończył w Wilnie, po czym studiował na uniwersytecie w Petersburgu, gdzie w 1912 r. otrzymał dyplom inżyniera. W czasie I wojny światowej pracował jako specjalista w fabryce pocisków w Bogorodsku. Od 1918 r. był kierownikiem warsztatów amunicyjnych w Warszawie, zaś w latach 1925–1927 delegowano go do Francji w celu odbioru technicznego

²⁶ J. Krauze, *Gokieli Witold Leon*, [w:] SSB, s. 82–83.

²⁷ *Idem*, *Znad Kamiennej*, s. 150–153; K. Zemęła, *Stefanowski Władysław*, [w:] SSB, s. 219–221.

maszyn. W Skarżysku-Kamiennej pracował od 1933 r., pełniąc funkcje kierownicze na Wydziale Elaboracji – zajmował się tu, we współpracy z inż. Mazurkiem, stroną techniczną rozwijającej się produkcji amunicji.

Wojskowa Wytwórnia Rakiet (Wytwórnia Węgla Aktywnego) produkowała chemiczne środki walki (gazy bojowe), posiadała też własne dobrze wyposażone laboratorium. Jej załoga była mniej liczna, a ze względu na najdalej idące utajnienie produkcji trudno określić konkretne zadania i osiągnięcia poszczególnych zatrudnionych tu osób. Wiemy jednak, że i tu „rodowody” kadry fachowej były równie urozmaicone, a także, że zatrudniano tu chemików najwyższej próby.

Jako przykład można podać postać Jerzego Kaltenberga, urodzonego w 1892 r. w Równem na Wołyniu, w spolszczonej rodzinie pochodzącej z Alzacji. Szkołę średnią ukończył w Równem, po czym rozpoczął studia na Wydziale Chemii politechniki w Petersburgu – przerwało je jednak w 1916 r. powołanie do rosyjskiego wojska. Kaltenberg ukończył szkołę oficerską w Odessie i pod koniec 1917 r. trafił na front. Po rewolucji bolszewickiej został zdemobilizowany, w lipcu 1918 r. wstąpił ochotniczo do I Korpusu Polskiego gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego. W 1919 r. został skierowany na własną prośbę do Oficerskiej Szkoły Łączności w Zegrzu, następnie walczył na froncie przeciwko bolszewikom. Pod koniec 1920 r. uzyskał awans na stopień porucznika Wojska Polskiego ze skierowaniem na Politechnikę Warszawską celem dokończenia studiów. W 1926 r., już jako kapitan i inżynier chemik, został zatrudniony w charakterze rzeczoznawcy w Centrali Odbioru Materiałów Uzbrojenia. Do skarżyskiej Wojskowej Wytwórni Rakiet trafił w 1927 r. – został tu kierownikiem jednego z podstawowych wydziałów produkcyjnych, którym zarządzał do roku 1939²⁸.

Wybitnym naukowcem był Wiencęsław (Więńczysław) Kuczyński. Urodził się w 1901 r. w Szkłowie. Studia ukończył na Uniwersytecie Poznańskim, uzyskując w 1925 r. tytuł doktora filozofii w zakresie chemii; pozostał na uczelni do 1927 r. w roli starszego asystenta w Zakładzie Fizyki. W latach 1928–1934 kierował działem doświadczalnym i produkcji półtechnicznej węgla aktywnych w Zakładzie Przeciwigazowym w Zegrzu. W 1934 r. objął stanowisko kierownicze w skarżyskiej Wytwórni, na którym pozostał aż do wybuchu wojny. Od początków swej kariery – najpierw akademickiej, później w przemyśle wojskowym, a po wojnie naukowej – prowadził badania nad węglami aktywnymi, wykorzystywanymi m.in. w środkach ochrony przed skażeniami i zatruciami gazowymi. Opracował metody produkcji różnych węgla aktywnych i był autorem licznych patentów w tym zakresie²⁹.

²⁸ J. Krauze, *Kaltenberg Jerzy*, [w:] SSB, s. 102–103.

²⁹ A. Andrzejak, *Więńczysław Kuczyński (1901–1980)*, „Wiadomości Chemiczne” t. 9, 1983, s. 667–668, 671.

Przykłady takie można mnożyć, i to nie tylko w odniesieniu do Kamiennej (Skarżyska-Kamiennej), która była tworzonym od nowa ośrodkiem przemysłowym, ale także w odniesieniu do innych, starych i bez zerwanej ciągłości zakładów. Jako ilustrację można wskazać zakłady metalurgiczne w Furmanowie i Bliżynie (Ludwik hr. Broel-Plater kształcił się i gromadził doświadczenia zawodowe we Francji), czy Chlewiskach (specjaliści brytyjscy). Niewątpliwie jednak grupa inwestorów i fachowców w opisywanym ośrodku zasługiwała na określenie, którym na przełomie lat 20. i 30. XX w. społeczność parafii Bzin (obejmującej zakłady zbrojeniowe) określił ks. Zygmunt Krysiński: „szanowne zbiegowisko”³⁰. „Zbiegowisko” jednak, jak wynika ze wskazanych wyżej przykładów, bardzo twórcze i produktywne, skoro dzięki jego kapitałom, wiedzy i wysiłkom udało się w krótkim czasie zbudować – niemal „na surowym korzeniu” – prężny ośrodek przemysłowy, zatrudniający kilkadziesiąt tysięcy robotników i produkujący cenione wyroby na rynki krajowy i zagraniczny.

Marcin Medyński – prawnik z zawodu, kolekcjoner, bibliofil i historyk-regionalista z zamiłowania. Pracował w administracji konserwatorskiej: Urzędzie Generalnego Konserwatora Zabytków oraz Departamencie Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Pełnił funkcję eksperta ds. dziedzictwa niematerialnego przy UNESCO, wykładał na studiach podyplomowych na Politechnice Warszawskiej oraz w Szkole Aspirantów Państwowej Straży Pożarnej w Krakowie (prawo ochrony zabytków i opieki nad zabytkami). Od kilkunastu lat jest członkiem etatowym Samorządowego Kolegium Odwoławczego w Warszawie. Prezes Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddział w Skarżysku-Kamiennej, przewodniczący Rady Muzeum im. Orła Białego, redaktor „Zeszytów Suchedniowskich. Historia” i sekretarz redakcji „Rocznika Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddział w Skarżysku-Kamiennej”. Najwięcej uwagi poświęca dziejom obszaru obecnego powiatu skarżyskiego w okresie rozbiorów i I wojny światowej, biografistyce, a także historii kart pocztowych. Napisał kilkadziesiąt artykułów poświęconych tym zagadnieniom oraz tematyce prawnej, jest współautorem monografii historycznych: węzła kolejowego w Skarżysku-Kamiennej oraz gmin Skarżysko Kościelne, Bliżyn, Skarżysko-Kamienna i Suchedniów. Popularyzuje historię regionalną i filokartystykę, współpracuje z *Polskim słownikiem biograficznym*. W wolnym czasie uprawia kwalifikowaną turystykę górską.

³⁰ Archiwum parafii pw. św. Józefa Oblubieńca w Skarżysku-Kamiennej, Księga „Kroniki Parafialnej” parafii „Bzin”, s. 6.